

ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ БУДИНОК-МУЗЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Надія ОРЛОВА,

завідувач Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка

Кожного, хто завітає до Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка в Києві на провулку Шевченка, 8-а, колишньому урочищі Козине Болото, вразить своєю чарівністю та індивідуальністю дерев'яний будиночок із садибою в оточенні багатопверхових споруд.

10 листопада 1928 р. в будинку колишнього власника Івана Житницького було відкрито перший музей Шевченка, що відразу став своєрідним центром культурного, наукового життя столиці, а згодом – пам'яткою української історії та культури.

З історією садиби пов'язаний рік щасливого життя митця в Києві. Тут він квартирував із друзями – поетом О. Афанасьєвим-Чужбинським і художником М. Сажиним з весни 1846 р. до арешту – 5 квітня 1847 р.

Унікальною є і сама будівля, що залишилася єдиним зразком типового дерев'яного міщанського помешкання першої половини XIX ст. Зазирнувши в минувшину, пов'язану з розбудовою міста, помічаємо, що найменш заселеним був Старий Київ. У цій частині міста в основному мешкали не дуже заможні кияни: відставні солдати, дрібні чиновники, майстри-ремісники, небагате духовенство. З 1833 р. за генеральним планом Києва, що його розробив В. Беретті, місто почало змінювати своє обличчя.

Місцевість Козине Болото, де тепер майдан Незалежності, в першій половині XIX ст. входила до так званого нового форштадта, пов'язаного з розбудовою Нової Печерської фортеці. Будівництво велося за зразковими проектами, розробленими і затвердженими в Петербурзі. 1806 р. в Північній Пальмірі створено Будівельний комітет у Міністерстві внутрішніх справ, який затвердив «Положення про забудову міст», зокрема в Малоросії [10, с. 24–25]. Для Києва тоді розробили 15 зразкових проектів фасадів приватних будинків масової забудови. Відповідно 1824 р. у Києві Тимчасовий комітет затвердив 3 категорії ділянок, «залежно від кількості погонних сажень землі по фронту вулиці <...> Кожна категорія мала певну кількість житлових (не рахуючи господарчих) споруд» [10, с. 25]. Саме під третю, найпоширенішу на той час категорію, підпадає будинок чиновника І. Житницького. У 1834 р. його дружина Ольга звернулася до комітету з проханням дозволити будівництво [7, арк. 9–12], а 1835 р. будинок на Козиноболотській вулиці вже звели.

Після смерті І. Житницького у 1889 р. все його нерухоме майно успадкував син Іван, сплативши грошову компенсацію сестрам Ганні, Вірі та Марії. У 1900 р. садибу було поділено навпіл: одну частину – під № 8-б – придбав інженер шляхів спо-

лучення А. Тильгін, а другу з будинком у 1906 р. придбала С. Петерсон [11, с. 136]. Незважаючи на те, що його населяли різні люди, мешканці берегли пам'ять про Шевченка. Ще у 1870-х, як згадував професор А. Степович, вихованці колеги Павла Галагана приходили сюди на екскурсію [5, с. XI–XII].

На початку XX ст., за радянської влади, у Києві з'явилася нова генерація дослідників: Ф. Ернст, В. Кричевський, М. Бойчук, П. Зайцев, М. Новицький, С. Єфремов, В. Міяковський. Саме вони визначили напрями у розвитку українського архівознавства, історії, мистецтвознавства, музеєзнавства, шевченкознавства, вирізняючись широтою своїх поглядів, занять і дослідницьких інтересів. Знавець київської архітектури, мистецтвознавець Ф. Ернст уклав реєстр історичних пам'яток Києва, до якого в 1918 р. було внесено й будинок на Козинці. За часів гетьманування П. Скоропадського він порушив перед Українською академією наук питання про збереження будинку як пам'ятки історії та культури.

У 1923 р. професор Київського художнього інституту В. Кричевський доручив своєму учневі Ф. Титаренкові зробити обміри будинку І. Житницького. Окрім цього, Ф. Титаренко зібрав спогади мешканців і брата колишньої власниці будинку С. Петерсон про перебування тут поета [11, с. 136], [18, с. 29–30].

У публікації 1925 р. [11, с. 136–138] В. Кричевський дав повний опис будинку й історію перебування в ньому Шевченка з приятелями, наголосивши на доконечній потребі створити меморіальну пам'ятку: «Треба довести його до ладу і зафіксувати, що в будинку жив Шевченко, і варто було б улаштувати будинок Шевченка на Козиному Болоті з хатою-читальнею, музеєм і т. п.» [11, с. 138]. Цю ініціативу підхопила Всеукраїнська академія наук.

У серпні 1925 р. Київський окружком ухвалив рішення про відселення мешканців із будинку, в якому жив Шевченко. Тут же було зазначено, що в приміщенні потрібно зробити ремонт і передати його Академії наук [6, с. 129].

На засіданні Всеукраїнської академії наук 1926 р. С. Єфремов підтримав ідею створення музею в колишньому будинку чиновника І. Житницького: «Цей будинок повинен стати першим в Києві пам'ятником Шевченкові подібно до того, як в Ленінграді за такий пам'ятник О. Пушкіну вважають дім, де жив він і вмер» [8, арк. 2].

Згідно з рішенням від 4 листопада 1927 р., за сприяння Всеукраїнської академії наук приміщення передали до Київської філії Інституту Тараса Шевченка. У витязі з протоколу засідання президії Київського окружного виконавчого комітету IX скликання від 22 лютого 1927 р. зазначалося:

«Доручити Окркомгоспові реставрувати будинок № 3 на Хрещатинському завулку, де жив Т. Г. Шевченко, за рахунок кошторису 1926/27 року. Разом з тим доручити Секретаріатові ОВК, в погодженні з Комісією охорони пам'яток старовини та мистецтва при ВУАН, встановити форму дальшого збереження цього будинку» [17, с. 194]. В. Кричевський зазначав: «Тепер у будинку, де жив Шевченко у Києві, міститься меморіальний відділ Київської філії Інституту Т. Шевченка» [12, с. 67].

За проектом та під керівництвом В. Кричевського впродовж 1925–1927 рр. проведено ремонт і реставрацію будівлі, розроблено графічні проекти експозиції. «Кожна кімната Шевченкового будинку має призначення показати відповідний період поетового життя. Не відступаючи від розподілу кімнати за призначенням, що його ухвалила комісія, я поклав в основу оформлення сучасні принципи організації хатнього будівництва» [12, с. 67], – писав В. Кричевський. Кошти в розмірі 18 тис. крб виділили Київський окружний виконавчий комітет, міська рада та Народний комісаріат освіти (зокрема Упрнаука) [5, с. XIII–IX].

Після завершення реставраційних робіт у 1927 р. було встановлено меморіальну дошку з написом: «В цьому будинку жив Т. Шевченко 1846 року» [5, с. XIII–IX]. Зауважмо, що це була вже друга меморіальна дошка, а про відкриття першої є запис у щоденнику С. Єфремова від 22 березня 1925 р.: «Прибавали мармурову дошку на будинкові, де жив Шевченко (на Козинці, чи по-теперішньому – на Хрещатицькому переулку, № 8-а). Вийшло неорганізовано. Нудно, не до ладу. На додачу на будинкові стільки наліплено глини, що гвинти йшли мов у тісто і довелося бігати по довші і ті теж не досягли до живого “тіла” будинку. Народу зібралося чимало і з цікавістю оглядали кімнатку, де перебував Шевченко: манісінька, напівтемна, стеля над самою головою» [9, с. 211–212].

4 листопада 1927 р. в будинку було влаштовано музей-виставку, через рік – Будинок-музей Тараса Шевченка, офіційне відкриття якого відбулося 10 листопада 1928 р.

Наукове керівництво здійснював В. Міяковський, який став першим директором музею і який на той час мав глибокі знання як архівіст, учений, шевченкознавець. Він був дійсним членом Інституту Т. Шевченка (нині – Інститут літератури ім. Тараса Шевченка НАН України), завідував кабінетом біографії митця та рукописним відділом [1, арк. 7]. Ось його спогад: «Сам я з 1926-го року протягом трьох років керував кабінетом біографії Шевченка <...> В кабінеті біографії підготовлялася так звана канва життя і творчості поета-малюра, розпочате було складання словника Шевченкових знайомих і спеціальна увага була приділена топобіографічним студіям, себто збиранню матеріалів про місця перебування Шевченка, обмежуючись на перші роки самим Києвом. Одним із об'єктів дослідження був і будиночок у центрі Києва, на так званому в шев-

**Фасад будинку Житницького,
що виходить на нинішній провулок Шевченка**

ченківські часи Козинці, або Козиному болоті, потім Хрещатинському завулку, а тепер Шевченківському переулку, де в 1946 р. одне літо проживав Шевченко» [13, с. 189].

У 1927–1928 рр. до збирання матеріалів і створення експозиції музею, що їх здійснювали працівники Інституту Тараса Шевченка М. Новицький та В. Покальчук, долучилися академіки С. Єфремов та О. Новицький, професори А. Степович, В. Кричевський, П. Филипович, В. Базилевич, а також Ф. Красицький, завідувач Художнього відділу Всеукраїнського державного музею ім. Т. Г. Шевченка, Ф. Ернст та працівники Чернігівського державного історичного музею.

В. Міяковський зазначав: «Завдання меморіального музею – ілюструвати життя і творчість Т. Шевченка і фіксувати окремі моменти вивчення Шевченкової творчості, а також вшанування його пам'яті. Музей займав сім кімнат в першому поверсі та одну в мезоніні» [5, с. XV]. Тоді було визначено, що кімната і художня майстерня Шевченка містилися на мансарді [11, с. 138], [5, с. XV].

З роками поглиблювалася наукова і пошукова робота, розширювалася експозиція, збагачувалася колекція музею. Доповнює уявлення про Будинок-музей Тараса Шевченка рукописний список покімнатного переліку експонатів, що його уклав А. Терещенко, та фотографії експозиції (список зберігається в архіві ВУАН у США). Восени 1941 р. А. Терещенко став директором Будинку-музею [16, с. 5]. Через кілька днів після німецької окупації Києва він разом із дружиною рятував дерев'яне приміщення музею від пожежі, якою був охоплений Хрещатик. Будинок уцілів, тільки «від вибухів частково постраждали стіни, стеля (тріщини, обпадання тиньку і т. ін.) та вікна; деякі вікна зовсім вибиті з рамами, а в деяких повививані лише шибки» [14, с. 4]. На початку Другої світової війни найцінніші експонати Будинку-музею Шевченка, зокрема меморії, було евакуйовано до Новосибірська [2]. Частина колекції, що залишилася у Києві, працівники музею замурували в одній із кімнат підвалу. А. Терещенко зумів у роки окупації не тільки зберегти експонати музею, а й примножити їх [16, с. 5].

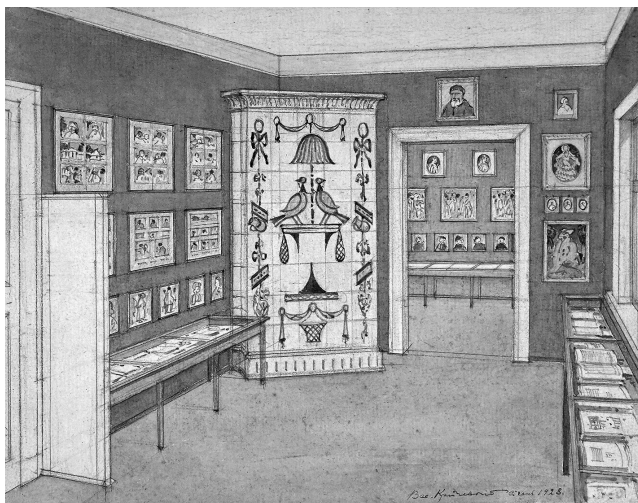
Художня майстерня Шевченка

Окупаційна влада контролювала цінності на території України. Відступаючи з Києва, німці 8 жовтня 1943 р. вивезли з Будинку-музею Тараса Шевченка 4 скрині та 7 ящиків цінних пам'яток наукового, культурного і національного значення, які опинилися в Познані й, за версією очевидців, були знищені під час бомбардування [15, с. 11–12]. Імовірно, деякі експонати із втраченої колекції до Будинку-музею в 1988 р. повернув мешканець м. Сочі А. А. Синенко. Матеріали зі штампами музею знайшов його батько, солдат радянської армії А. З. Синенко, на руїнах Ке-нігсберга восени 1945 р. [3].

А. Терещенку вдалося частину експонатів вивезти спочатку до Львова, потім до Німеччини і, нарешті, у 1951 р. до США. 2006 р. Українська вільна академія наук у США найцінніші матеріали, які врятувало подружжя Терещенків, передала до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [16, с. 2–24].

Відразу після звільнення Києва музей відновив свою роботу. У січні 1944 р. прийшли перші відвідувачі.

З 1966 р. Будинок-музей Тараса Шевченка – філія Державного музею Т. Г. Шевченка (нині – Національного музею Тараса Шевченка). У 1969–1973 рр. тут проведено комплексні реставраційні роботи відповідно до рішення Комісії Держбуду

Кахляна грубка з дивовижними птахами у меморіальній кімнаті Шевченка

УРСР поновити всі конструктивні елементи будинку. Проект реставрації розроблено під керівництвом архітектора Р. Бикової. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури створило постійно діючу науково-консультативну комісію, до якої було залучено близько 80 відомих учених і фахівців. На окрему увагу заслуговує подвигницька робота тогочасної завідувачки музею М. Гайдучок. Реставрації передували всебічні наукові дослідження, натурні й археографічні. Трирічна творча співпраця державних і громадських організацій завершилася успішно, було здійснено історично вірогідну реконструкцію будинку, науковий колектив створив нову експозицію «Три приїзди Тараса Шевченка в Україну» [6, с. 131–132].

Сучасна експозиція вповні розкриває тему перебування поета і маляра в Києві у різні періоди його життя, насамперед мешкання його в будинку І. Житницького у 1846 р.

Переступивши поріг музею, відвідувач потрапляє на веранду, де відтворено інтер'єр побуту міщан середини XIX ст., зібрані тогочасні ужиткові речі киян в експозиційних кімнатах передають дух епохи.

За спогадами сучасників відтворено кімнату, в якій мешкав поет. Нині – це кімната на першому поверсі з двома вікнами, що виходять на провулок Шевченка. Особливу увагу тут привертає робочий стіл з унікальними експонатами: ручка, вороняче перо, чорнильниця, кавник, баклажка Шевченка, люлька, яку подарував йому М. Костомаров, український пояс, що його поет купував сестрі Катерині. Стіну прикрашає картина невідомого художника «Козак Мамай», за легендою, саме та, що розбухувала уяву малого Тараса в Кирилівці. Грубка із кахлями з дивовижними птахами, типові меблі XIX ст. допомагають відчутти атмосферу того часу.

На мансарді відтворено інтер'єр майстерні Т. Шевченка і М. Сажина 1846 р. Експонуються особисті речі Шевченка-художника: етюдник, розкладний стільчик, копія його мольберта, а також малюнки з київськими краєвидами Т. Шевченка й М. Сажина та літографії із зображенням куточків тогочасного міста. У двох невеличких кімнатах на мансарді – ужиткові речі киян середини XIX ст., а також диван – копія того, що був у майстерні Шевченка в Петербурзі (відтворено за аквареллю О. Сластіона), поетів годинник (типологія з майстерні в Петербурзі). У книжковій шафі, виготовленій за ескізами В. Кричевського для першої експозиції музею 1928 р., експонуються книжки, періодичні видання з бібліотеки Шевченка.

В експозиції Будинку-музею представлені також парусиновий костюм поета, дві сорочки – одна часів заслання, друга – подарунок сестри Ярини, його малярське та гравіювальне приладдя, «Кобзарі» з дарчими написами автора.

Мешкаючи в будинку І. Житницького, поет упорядковував рукописну збірку «Три літа», написав балади «Лілея» та «Русалка», разом із М. Сажиним працював над художнім альбомом з умовною

назвою «Види Києва». Як офіційний співробітник Київської археографічної комісії Шевченко в цей час побував у Київській, Чернігівській, Полтавській губерніях, на Поділлі й Волині, брав участь у розкопках могили Переп'ят (Перепет), нині це Фастівський район Київської області. 27 листопада 1846 р. Шевченко подав прохання зарахувати його на посаду вчителя малювання Імператорського університету св. Володимира, після перемоги в конкурсі клопотання було задоволено. Проте попрацювати в університеті не довелося. 5 квітня 1847 р. Шевченка заарештували у справі Кирило-Мефодіївського братства і відправили до каземату в Петербурзі.

Унікальна фондова колекція музею, раритетами в ній є близько 200 особистих речей Шевченка, також офорти, автографи, фотографії, першодруки творів поета, акварелі М. Сажина, гравюри краєвидів Києва та світлини XIX ст., роботи митців на шевченківську тематику, твори декоративно-ужиткового мистецтва.

Невід'ємною частиною експозиції музею є садок, де росте стара понаддвохсотлітня шовковиця, сучасниця Шевченка, – єдине дерево, що збереглося з тих часів. У 1946 р., з нагоди 100-річного ювілею перебування митця в цьому будинку, в садібі встановлено погруддя поета роботи скульптора Г. Петрашевич.

У Будинку-музеї Тараса Шевченка працює досвідчений колектив. Окрім поповнення й збереження музейної колекції, він займається науково-дослідною роботою. Наукові співробітники писали статті та коментарі до «Шевченківської енциклопедії» (в 6-ти томах), «Повного зібрання творів Т. Шевченка» (у 12-ти томах), бібліографічного покажчика «Шевченко-художник» (у 2-х томах), видань «Згадайте, братія моя...»: Київ Тараса Шев-

ченка» та ін., досліджують й уточнюють питання перебування Шевченка в Києві, у соціокультурному просторі міста XIX–XXI ст. Ведеться активна робота з різними категоріями відвідувачів. У музеї відбуваються інтелектуальні зустрічі «У Шевченковій оселі на Козиному Болоті», які об'єднують киевознавців, науковців, викладачів вишів, архітекторів, колекціонерів, мешканців Києва довкола вивчення малодосліджених чи проблемних питань шевченкознавства і киевознавства; тематичні й інтерактивні екскурсії, пішохідна екскурсія «Шевченківський Київ»; концерти, вечори, виставки; майстер-класи з вишивання, витинанки, флористики, шовкографії, петриківського розпису та єдиний в Україні майстер-клас «Тарасова наука», під час якого відвідувачам розповідають про систему навчання в дяківській школі XIX ст., показують письмове приладдя Шевченка, охочі можуть спробувати писати гусячими перами, використовуючи чорнило з бузини, за зразками правопису XIX ст., ознайомитися з «Букварем южнорусским».

Сюди варто прийти, щоб глибше пізнати щасливий київський період життя українського поета-пророка, зримо відчутти особливу атмосферу київського помешкання XIX ст., що збережене в історичному центрі міста. Кожен, хто завітає до Шевченкової оселі, знайде тут «осередок духовності нашої, джерело живлюче і храм Шевченкової планети» [4, 04.05.2009]. Недаремно Г. Стефанова написала: «Цей простір, ця атмосфера завжди була для нас камертоном. Саме тут кожен із нас шукав своє відчуття Шевченка. Неповторне. Імпульсивне. Суб'єктивне. Таке, що спонукає до творчості. Я вдячна колективу музею, що відтворює і тримає атмосферу шляхетності, високого духу й водночас затишку і любові» [4, 08.04.2008].

Л і т е р а т у р а

1. Будинок-музей Шевченка. – Інв. № 767/12, н-д. – Арк. 7.
2. БМШ. Акт звірки наявності № 25 від 25.03.1942 р. Новосибірськ.
3. БМШ. Акт № 8 від 08.07.1991 р.
4. БМШ. Книга вражень. 2007–2016 рр.
5. Будинок-музей Шевченка у Києві 1928. Путівник. – К., 1929.
6. Г а й д у ч о к М. До історії будинку-музею Т. Г. Шевченка у Києві / М. Гайдучок // Питання шевченкознавства: Т. Г. Шевченко і його сучасники. – К.: Вища школа, 1978.
7. Державний архів м. Києва. – Ф. 19. – Оп. 4. – Од. зб. 13.
8. Державний архів Київської області. – Ф. 112. – Оп. 1. – Од. зб. 1624.
9. Є ф р е м о в С. Щоденники 1923–1929 / С. Єфремов. – К.: Газета «Рада», 1997.
10. Карпенко О. Будинок, де жив Тарас Шевченко / О. Карпенко // Науковий світ. – 2009. – № 2. – С. 24–25.
11. Кричевський В. Будинок, де жив Т. Г. Шевченко у Києві / В. Кричевський // Україна. – К., 1925. – № 1–2. – С. 136–138.
12. Кричевський В. До художнього оформлення будинку Т. Шевченка / В. Кричевський // Глобус. – 1928. – № 5.
13. М і я к о в с ь к и й В. Недруковане й забуте / В. Міяковський. – Нью Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1984. – Т. I.
14. Нове українське слово. – 1941. – 23 груд. – Ч. 8. – С. 4.
15. Повернуті шевченківські раритети. – Дніпродзержинськ, 2010. – С. 11–12.
16. С к р и п к а Т. До історії шевченківських раритетів / Т. Скрипка // Новини з Академії. – Нью Йорк: Українська вільна академія наук у США, 2007. – Ч. 31: Спеціальний випуск. – С. 2–24.
17. Т. Г. Шевченко у документах і матеріалах. – К.: Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1950.
18. Т и т а р е н к о Ф. Довідка про Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві / Ф. Титаренко // Архітектура Радянської України. – К., 1939. – № 5. – С. 29–30.